

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2019, 8 (4): 2713/2727

**Ermeni Alfabesinin Dil, Din ve Kimlik Üçgeninde
Tarihi Gelişimi**

Historical Development of the Armenian Alphabet
in the Triangle of Language, Religion and Identity

Melek SARI GÜVEN

Dr. Öğretim Üyesi, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Assistant Professor, Bartın University, Faculty of Literature

meleksari1@yahoo.com

Orcid ID: 0000-0002-0348-5467

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 26.07.2019
Kabul Tarihi / Accepted	: 10.11.2019
Yayın Tarihi / Published	: 09.12.2019
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Sari Güven, M. (2019). Ermeni Alfabesinin Dil, Din ve Kimlik Üçgeninde Tarihi Gelişimi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (4), 2713-2727. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/issue/49747/597364>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Ermeni Alfabesinin Dil, Din ve Kimlik Üçgeninde Tarihi Gelişimi

Öz

Ermeniler için kimlik oluşumunda dilin ve dinin önemi çok büyüktür. Ermeni alfabesinin M.S 5. Yüzyılda Mesrop Maşdots adlı bir din adamı tarafından oluşturulması Ermeni kimlik oluşumu için önemli bir süreç sayılmaktadır. Ermeni alfabesinin oluşturulmasına dair farklı görüşler mevcuttur. Bu konuda yapılan araştırmalar Ermeni alfabesinin orijinal bir alfabe mi yoksa daha önceki bir alfabenin kopyası mı olduğuna dair münakaşalarla devam etmektedir. Hem Ermeniler hem de Ermenistan dışındaki araştırmacılar konu ile ilgili pek çok araştırma yapmalarına rağmen henüz bir uzlaşmaya varamamışlardır. Buna rağmen Ermeni alfabesi oluşturulmuş olduğu dönemden bugüne küçük değişikliklerle varlığını sürdürmüştür. Bu çalışmada, Ermeni alfabesinin dil, din ve kimlik üzerindeki etkisi noktasından hareketle alfabenin kökenine dair yapılmış olan çalışmalar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler : Alfabe, Ermenice, Hristiyanlık, Mesrop Maşdots

Historical Development of the Armenian Alphabet in the Triangle of Language, Religion and Identity

Abstract

For Armenians, language and religion are of prime importance in the formation of identity. The formation of the Armenian alphabet by a cleric named Mesrop Mashdots in the 5th century, A.D. is considered an important process for the formation of the Armenian identity. There are different views on the formation of the Armenian alphabet. The researches on this issue continue with arguments as to whether the Armenian alphabet is original or a copy of an earlier one. Although the Armenians and researchers outside Armenia have done a lot of research on the issue, they have not reached a consensus yet. However, the Armenian alphabet has survived with little changes since it was formed. In this study, the studies on the origin of the Armenian alphabet will be examined on the basis of the alphabet's effect on language, religion and identity.

Key words: Alphabet, Armenian, Christianity, Mesrop Mashdots

Giriş

Dünyada ilk alfabenin kökeni ile ilgili sayısız görüş vardır. Yüzyıllar boyunca konuyla ilgili olarak yapılan tartışmalar ilk alfabenin nasıl ortaya çıktığı ve nasıl yayıldığı üzerinedir. Bu konuda kabul edilen geleneksel görüş alfabetik yazının “bilinçli ve özgür bir tasarım olarak sadece bir kez icat edilmiş” olduğudur. Anılan bu alfabenin Fenike alfabesi olduğu söylenir. Yunanlılar ve Romalılar tarafından bu alfabeyle eklemeler yapılarak çeşitlendirilmiş ve bugün kullandığımız alfabe ortaya çıkmıştır (Allot, 2000, s. 3). Alfabe oluşturulması sırasında, her ses ile onu temsil eden karakter arasında kesin bir ilişki olması ihtiyacı, karakter kümelerinin anlam farklılıklarına karşılık gelen konuşma sesleriyle sınırlandırılması ihtiyacı, her karakteri sesin bir 'diyagramı' yapma amacı, konuşma sesinin her küçük farkı için farklı bir sembol sağlama imkânsızlığı, karakterleri ayırt etmenin ve hatırlamanın önemli olduğu hususları dikkat edilmesi gereken önemli hususlardır (Allot, 2000, s. 11).

Belirli bir alfabe kullanan bilgi yaratıcısı yani yazar, bilgi tüketicilerine yani okuyuculara bilgilerin depolanmasına ve dağıtılmasına yarayan kitap, dergi, gazete gibi vasıtalarla ulaşır. Bu materyallerin içeriğini oluşturan sözlerin taşıyıcısı seslerdir ancak bu sesler insanın algıladığı işaretler olarak alıcıya ulaşır. Bu işaretler bir alfabeyle oluştururlar. Alfabe oluşturulması ise tek ya da birkaç kopyadan ödünç alma ve onu ihtiyaca göre geliştirme ve şekillendirme olarak görülür. Bu bağlamda Ermeni alfabetinin incelenmesi ve diğer antik yazı sistemleriyle karşılaştırılması sonucu çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır (Şulññtuu, 2013, s. 4-6). Ermenilere ait bir yazı sisteminin oluşturulması, geliştirilmesi ve günümüze kadar ulaşmış olması bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

I. Ermeni Alfabetinin Oluşturulma Süreci

Ermenilerin, M.S 4. Yüzyıl sonlarında Persler ve Bizanslılar tarafından uygulanan asimilasyondan kaçabilmek ve bunu önleyebilmek için oluşturmak istedikleri bir birlik ruhuna ihtiyaçları olduğu dönemde Hristiyanlığı kabul etmiş olmaları önemlidir. M.S 387 yılında Sasani İmparatorluğu ile Doğu Roma İmparatorluğu kendi aralarında imzaladıkları Tizpon Anlaşmasıyla Ermeni Arşak Krallığını kendi aralarında paylaşmışlar; doğu toprakları İran, batı toprakları ise Bizans yönetimine geçmiştir (Hacikyan, 2000, s 19). Bu dönemde Ermeniler, Hristiyanlığa ait kutsal yazıtları okumak, Eski Ahit'i ve Yeni Ahit'i tercüme etmek konularına önem vererek bir birlik ve ruh oluşturma yolunda dinin ve dilin gücünden yararlanarak kendilerine zarar veren Bizanslılar ve diğer gruplara karşı savunma oluşturmuştur (Abovian, 2012, s.14).

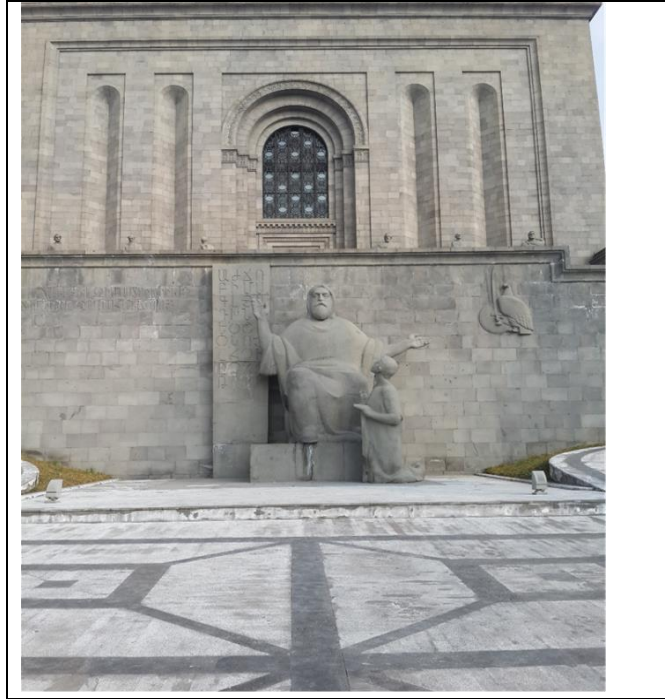
Ermenilerin Hristiyanlık öncesi yazılı bir dilleri yoktu. Hristiyanlığın kabul edildiği ilk dönemde ise din adamları İncil'i Yunanca veya Süryanice okuyorlar, gerektiğinde Ermenice'ye anında çeviri yapıyorlardı. Ancak her ikisi de hem inananlar hem de görevliler için verimsiz oluyordu. İbadet için gelmiş olan halk kiliseden dini duygular

hissetmeden ayrılıyor, din adamları ise boşuna çaba harcadıklarını düşünerek üzülüyordu (Parpetsi, 1907, s. 33). Ermenilerin alfabeye olan ihtiyacı Hıristiyanlığın kabulünden sonraki süreçte bu şekilde ortaya çıkmıştı. Ermenilerin, Milattan Sonra Grigor Lusavoriç¹ önderliğinde Hıristiyanlığı kabul etmeleri sonrası (Gaidzakian, 1898, s. 39) dinlerini kendi dillerinde icra etmek istemeleri bir alfabe gerekliliğine yol açmıştı. 301 yılında Hıristiyanlığı kabul ettiklerine inanılan Ermeniler bu yüzyılın sonuna geldiklerinde kabul ettikleri yeni dini taşıyamayacak duruma gelmişlerdi. Çünkü kutsal kitabı anlayıp yorumlayabilecekleri bir alfabeleri yoktu (Grousset, 2005, s.169).

Hıristiyanlığın korunmasını ve yayılmasını sağlamak için kutsal kitabı Ermeniceye çevirmek gerekiyordu. Bunun için Ermenice seslere karşılık gelecek sembollerin belirlenmesi yani bir Ermeni Alfabesinin oluşturulması şarttı. Mesrop Maşdots² uzun çalışmalardan sonra 36 harften oluşan bir alfabe kurgulamıştır. Bu olayın tarihi bazı kaynaklarda M.S 405, bazı kaynaklarda M.S 412 olarak geçmektedir (Abrahamian, 1920, s. 24-25).

Tablo No:1 Mesrop Maşdots ve öğrencisi Koryun'un Heykeli. Erivan-Ermenistan.
(Fotoğraf: Melek Sarı Güven)

¹Grigor Lusavoriç: Aydınlatıcı Grigor ismiyle de anılır. Ermeni kilisesinin ilk piskoposudur. Hıristiyanlığın Ermeniler arasında yayılmasını sağlayan bir azizdir. Ona dair en ayrıntılı veriler Ermeni kronikleri yazarı Agathangelos'un Ermenilerin tarihine dair yazdığı eserlerden alınabilir.

² Mesrop Maşdots: 361 yılında Taron'da doğmuştur. Ermeni alfabesini oluşturmuş olan din adamıdır.

Ermeni Alfabesinin Dil, Din ve Kimlik Üçgeninde Tarihi Gelişimi

Mesrop Maşdots'un öğrencisi Koryun³, *Maşdots'un Hayatı* adlı eserinde Ermeni alfabesinin oluşturulma tarihinin M.S 405 olduğunu belirtmiştir (Lajikian, 2005, s. 15). Asurca, Yunanca, Arapça, İbranice ve Latinceyi inceleyen Maşdots 36 harflik heterojen bir alfabe oluşturmuştur. Maşdots'un oluşturduğu 36 harfin 22'si kendine ait olmakla birlikte kalan 14 harf diğer alfabelerden kopyalanmıştır. 6 sesli 30 sessiz harf oluşturan Maşdots'un alfabesine 12. yüzyılda üç harf daha eklenmesiyle Ermeni alfabesinin sistemi oturmuştur (Sanjian, 1996, s. 356). Sonraki yüzyıllarda eklenen üç karakter ւ (yev) - Օ (o) - Փ (f) harfleriyle toplam harf sayısı 39 olmuştur. Bu alfabe günümüze kadar ulaşmıştır ve Ermeniler tarafından kullanılmaktadır (Bonfiglio, 2017; Dadyan, 2011, s. 5-6). Ermeni alfabesi matematik, metafizik ve felsefe ile bağlantılı karmaşık bir düşünce sistemini ortaya koymaktadır. Rakamlar, harflerle temsil edilir ve Ermeni alfabesinin ilk şeklinin Ա (U) ile Asdvadz (=Tanrı) olarak başlayan ve Kristos (=İsa) olarak Կ(Թ) ile biten bir dua olarak oluşturulduğu düşünülmektedir (Abrahamyan,1959). İlgili görsel aşağıda verilmiştir.

Tablo No:2 (Lajikian, 2005, s. 20)

³ Koryun: Mesrop Maşdots'un öğrencisidir. M.S 443'lü yıllarda Patrik Hovsep'in isteği üzerine hocası Maşdots'un yaşamını kaleme alır (Dedeyan, 2007, s. 158).

MS. 5. Yüzyıda Ermeni alfabetinin oluşturulmasıyla Ermeni Kilisesi ve Ermeni milleti için yeni bir dönem başlamış oluyordu. Artık kutsal kitap Süryanice veya Grekçe değil Ermenice okunuyor; kilise ayinleri ve törenleri diğer dillerde değil Ermenice yapılıyordu. Dönemin katogikosu⁴ Şahak'ın⁵ da yardımlarıyla Mesrop Maşdots liderliğinde İncil Yunancadan Ermeniceye çevrilerek Süryanice aslıyla karşılaştırıldı. Bu çalışma aynı zamanda Ermeni edebiyatının başlangıcı sayılacak eserlerin ortaya çıkmasına da sebep olması nedeniyle değerliydi (Abrahamian, s. 25). Katogikos Şahak ve Mesrop Maşdots'un çevirileri Ermeni edebiyatı için "altın bir dönemin" başlangıcı olmuştur (Gaidzakian, 1898, s. 122). Ayrıca vaftiz, ayinler, evlenme törenleri, cenaze törenleri, resmi günler gibi liturjik (özellikle dini törenlerde uyulması gereken kurallar) kitapların çevirileriyle hem dinlerini hem edebi yapıtlarını kendi dillerinde koruyarak kültürel asimilasyondan etkilenmeyeceklerdi (Küçük, 1996, s. 132). Alfabenin kullanılmasıyla yaşanan bu gelişmeler Ermeni Kilisesi ve halkının hayatında gerçekleşen büyük gelişmelerdi. Acaryan'ın (Ագարյան, 1984, s. 502) ifade ettiği gibi, "Dünyada 1500 dil olmasına rağmen, tüm bu dillerin kendilerine ait bir alfabeleri yoktur. Dillerin çoğu önce ezberlenir ve sonra da başka bir dilin alfabetini benimser ve kullanır."

Ermenilerin kendilerine ait bir alfabe oluşturmaları, Ermeni kimliğinin oluşması ve gelişmesi açısından da önemli bir basamak olmuştur. Ouzounian, 2000, s. 91). Yaşamlarına dair kayıtlar tutan Ermeniler kendi tarihsel ve kültürel süreçlerini oluşturdukları alfabeyi kullanarak kayıt altına almışlardır (Evans, 2018, s. 42). Nasıl ki sembolik olarak dilin taşıyıcısı alfabe ise; kimliğin taşıyıcısı da dildir. Ermeniler için dil ve din Ermeni kimliğinin iki önemli yapıtaşı olmuştur. Alfabenin oluşumu sırasında din adamlarının bu sürece katkısı bu iddiayı doğrular niteliktedir. Mesrop Maşdots'un alfabe oluşturma sürecinde Katogikos Sahak'ın ona yardım etmesi; alfabenin geliştirilmesi ve halka öğretilmesi sürecinde Kral Vramşapuh'un⁶ onu desteklemesi konuyla ilgili örnekleri teşkil etmektedir.

Yukarıda bahsedilen örneklerin dışında ayrıca Mesrop Maşdots'un ilk öğrencilerinden biri olan Koryun da alfabenin geliştirilmesi sürecine katkı sunmuştur. Bu çaba ise Ermeniler arasında Hıristiyanlığın daha iyi anlaşılmasını ve yayılmasını sağlamıştır (Ouzounian, 2000, s.20). Bununla

⁴Katogikos baş patrik anlamına gelmektedir. (Özellikle de Doğu Hristiyanlığı geleneğini takip eden bazı kiliselerde kullanılmaktadır.)

⁵Katogikos Şahak: V. Yüzyılın ilk yıllarında katogikosluk yapmıştır. Onun döneminde alfabe oluşturulmuş, kutsal kitaplar tercüme edilmiş ve edebi eserlerin yazımına başlanmıştır. Bu sebeple Sahak'ın dönemi Ermeni edebiyatı için altın dönem olmuştur.

⁶Kral Vramşapuh: Arsak kralı Vramşapuh'un saltanatu, 392-414 yılları arasındadır.

birlikte, Katogikos Şahak ve Mesrop Maşdots öğrencilerini Vağarşabet (Eçmiadzin'de)⁷ toplayarak eğitim vermişlerdir (Lajikian, 2005, s. 15).

Ermenilerin 301-303 yılları arasında sembolik olarak Hıristiyanlığı kabul ettiklerine inanılsa da bu tarihin 313 yıllarından sonra olması daha makuldür. Çünkü İmparator Constantinus, 313 yılında Milano Fermanı ile Hıristiyanlık da dâhil olmak üzere İmparatorluktaki tüm dinlere eşit haklar tanımıştır. Bunun öncesinde Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul etmiş olması zayıf bir ihtimal olsa da onlar Hıristiyanlığı resmen kabul eden ilk millet olarak övünmektedirler. 5. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Yeğişe, *Vartan ve Ermenilerin Savaşı Hakkında* adlı eserinde komutan Mamigonyan'ın Vartanants savaşı öncesinde askerlerine: "...Hıristiyanlığı üzerimize geçirdiğimiz giysi sananlar, derimizin rengi gibi, üzerimizden sıyrılamayacağını anlasınlar..." dediğini ifade etmektedir (Zekiyan, 2018, s. 166-167). Bunun nedeni, kendi yazgılarıyla Hıristiyanlığın yazgısını örtüştürerek hayatta kalmak adına Hıristiyanlığa tutunarak mücadele etmeleridir.

II. Ermeni Alfabesi

Ermenicesi *Hayots grer* (Հայոց գրեր) veya *Hayots aybuben* (Հայոց այբուբեն) olan Ermenistan Alfabesinde her sembole karşılık gelen bir isim vardır. A (Ա) harfi için kullanılan *ayb* ile B (Բ) harfi için kullanılan *ben* hecelerini (ve bağlacı yerine kullanılan *u* (ու) sesiyle) birleştirdiğimizde *aybuben* (այբուբեն) yani alfabe kelimesini elde etmiş oluruz. Alfabenin ilk üç harfine ait ilk iki harfi alarak birleştirmek Avedis K. Sanjian'a göre Yunanlılardan modellenmiştir (Sanjian, 1996, s. 356). Aşağıdaki tabloda 39 harften oluşmuş olan Ermeni alfabesi görülmektedir. Tabloda Ermenice büyük harf, küçük harf ve Türkçe karşılığı sırasıyla verilmiştir.

Tablo No:3 Bu tablo A (Ա) harfiyle başlayıp F (Ֆ) harfiyle nihayetlenen 39 Harfe sahip Ermeni Alfabesidir. Günümüzde kullanılan bu alfabeyle ait tabloda alfabe sırasına göre verilen harflerin sırasıyla büyük harfle yazılışı, küçük harfle yazılışı ve Türkçedeki ses karşılığı verilmiştir. Tablolar, Sarı Güven, 2019, s. 12-13).

⁷Günümüz Ermenistan'ının Vağarşabet şehrinde bulunan Eçmiadzin Katedrali Ermeni Apostolik Kilisesi'nin ana kilisesidir ve dünyanın en eski katedrali olarak kabul edilmektedir (Bakhshyan, 2009, s.145-146). Ermenistan'ın başkenti Erivan'a 25 km uzaklıkta olup manastır ve kiliselerden oluşmuş olan bir katedralin olduğu yer olan Eçmiadzin, *Tanrı'nın biricik Oğlu* indî anlamına gelmektedir. Bu kilisenin 303 yılında yapıldığı, Ermenilerin ilk ruhani merkezi ve ana kilise olduğu kabul edilmiştir (Seyfeli, 2005, s. 41). Yüzyıllardan beri Ermeniler için önemli bir kutsal merkez olan Eçmiadzin Katedrali geçmişte Hıristiyanlığın yayılması için önemli bir merkez görevi görmüştür.

Ա	ա	A
Բ	բ	B
Գ	գ	G
Դ	դ	D
Ե	ե	e/ye
Զ	զ	Z
Է	է	E
Ը	ը	I
Թ	թ	T
Ժ	ժ	J
Ի	ի	i
Լ	լ	L
Խ	խ	H
Օ	օ	Tz
Կ	կ	K
Հ	հ	H
Ձ	ձ	Dz
Ղ	ղ	Ǧ
Ճ	ճ	Cç
Մ	մ	M

Յ	յ	Y
Ն	ն	N
Շ	շ	Ş
Ո	ո	o/vo
Չ	չ	Ç
Պ	պ	P
Ջ	ջ	C
Ռ	ր	R
Ս	ս	S
Վ	վ	V
Տ	տ	T
Ր	ր	R
Յ	յ	Ts
Ու	ու	U
Փ	փ	P
Ք	ք	K
Եւ	և	yev/e v
Օ	օ	O
Ֆ	ֆ	F

Doğu ve Batı olmak üzere iki lehçeye ayrılan Ermeni dilinde iki lehçe arasında küçük telaffuz farklılıkları vardır. Her iki lehçe için de aynı alfabe kullanılır. Ermenice soldan sağa ve yatay şekilde yazılmaktadır. Alfabedeki harflerin aynı zamanda sayı değerleri de vardır. Alfabenin ilk harfi olan A=1, B=2... J=10, İ=20... CÇ=100, M=200... R=1000, S=2000 şeklinde devam etmektedir.

Ermeni Dili'nin Tarihi adlı kitabında Hraçya Acaryan, Ermeniceyi dört kısımda inceler. a-Krapar, yazı dili veya klasik Ermenice: Kilisenin ve bilginlerin dilidir. 5. Yüzyılda Ermeniceye çevrilen kutsal metinlerin ve dini törenlerin dilidir. b-Halk Ermenicesi, Ramig dili: halkın yerel-sözdizimsel versiyonlarıyla konuştuğu dildir. c-Dünyevi dil, Aşkharapar: 14. Yüzyıldan itibaren yazılan günlük dildir. 17. Yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlayan bu dil ile dilbilgisi, din, tüccarların kullanmış olduğu dil ve vasiyetnamelerde kullanılan dil adına kullanımda bulunulmuştur. d-Ermenicenin ağızları: 30-40 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Minassian, 2006, s. 121-122).

III. Ermeni Alfabesinin Kökeni ile İlgili Yapılmış Olan Çalışmalar

Ermeni alfabesinin oluşturulma zamanı, hangi kökenden geldiği, hangi alfabelerden etkilendiği, orijinal olup olmadığı konularında yapılmış olan bilimsel çalışmaların temel hükümleri birbirinden farklıdır. Bir yandan Mesrop Maşdots'un Ermeni alfabesini başka bir alfabeden veya alfabelerden kopyalayarak oluşturduğu düşünülürken diğer yandan Maşdots'un orijinal bir alfabe oluşturduğu düşünülmektedir. Bu konuda araştırmalar yapmış olan isimlere ve çalışmalarına bakacak olursak oldukça farklı görüşlere rastlamak mümkündür. Hraçya Acaryan, Aşot Abrahamyan, Gurgen Sevak, Edward Ağayan, Sergey Muravyov, Anahit Perihanyan, Artashes Martirosyan, Tamaz Gamkrelidze, Liparit Sadoyan, Bogos Bogosyan, Vahan Sargisyan, Bekerie Ayele, Dmitri A. Olderoggen, Albert Muşegyan, Robert Godel, Levon Lajikian ve Giancarlo Bolognesi, konu ile ilgili araştırmaları olan isimlerdendir. Bu konuda çalışma yapmış isimlerden önce Maşdots'un öğrencilerinden biri olan Koryun'un konu ile ilgili kaydettiklerine bakmakta fayda vardır.

Koryun, *Maşdots'un Hayatı* adlı çalışmasında, Suriyeli Daniel adlı bir piskoposun oluşturmuş olduğu bir alfabeden bahsetmektedir. Koryun'un verdiği bilgilere göre Maşdots alfabeyi incelemiş ve Ermeni dili için yetersiz bulmuştur. Bu sebeple harfleri değiştirmiş ve güncellemiştir. Maşdots Ermeni dilinin ses ve hece yapısına uygun şekilde yeni bir alfabe türetmiştir (Koryun, Çev. Bedros Norehad, 1981).

Hraçya Acaryan'ın Ermeni alfabesinin kökeni ile ilgili en temel çalışmayı yapmış olduğu düşünülmele birlikte harf karakterlerinin kökeninin analizi konusu günümüzde de tartışmalı bir konu olmayı sürdürmektedir. Çünkü her yazının bir gelişim ve dönüşüm aşaması vardır ve bu aşamalar kendi içinde doğru değerlendirilmelidir. Örneğin bir harfe küçük bir kuyruk eklemek ya da çıkarmak kolay yorumlanabilirken o yapıyı tamamen değiştirmenin ne anlama geldiğini anlamak zordur. Acaryan Maşdots'un, orijinal harfler oluşturarak seslerle mükemmel bir şekilde eşleştirdiğini belirtmiştir (Թարնուտան, 2013, s. 9-12).

Aşot Abrahamyan (Արքայապետ, 1973, s. 23), Ermeni alfabesinin iki boyutlu olduğunu düşünmektedir. İlk boyutu Grigor Lusavoriç'in öğrencisi olan Başpiskopos Daniel'in Yunan alfabesinden yararlanarak oluşturduğu alfabe diğer boyutu ise Maşdots'un Yunanca, Asurca ve Aramca'dan yararlanarak oluşturduğu alfabedir. Abrahamyan'a göre Maşdots bu alfabeleri birebir kopyalamamış; aksine bu harfleri büyük bir değişim ve dönüşüme uğratmıştır. Diğer dillerden aldığı harflerin birçoğunun sağ tarafına kanatlar oluşturmuş, bu kanatları yuvarlak ya da düz çizgilerle harflere bağlamış, harflere yatay çizgilerle yeni şekiller vermiş ve harflerin çerçevelerini açmıştır.

Gurgen Sevak, Ermeni harflerinin bazılarının görünümünün Etiyopya alfabesine çok benzediğini belirtmektedir. Sevak, Ermeni alfabesinin Etiyopya alfabesinden türediğini; her iki alfabedeki ses değerleri çok farklı olsa da Maşdots'un Ermeni alfabesini oluştururken Etiyopya yazma ilkelerini kullanmış olduğunu savunmaktadır (Մուսիկ, 1963, s. 163). Bu savı Ermenistan dışında destekleyen araştırmacılar da vardır. Bekerie

Ayele, Dmitri A. Olderoggen bu konuda araştırma yapmış isimlerden bir kaçıdır⁸. Bu araştırmacılar, Ermeni alfabesindeki harfleri birbirinden ayıran yatay çizgilerin Etiyopya alfabesinde de olduğu gerçeğinden yola çıkarak tezlerini savunmaktadırlar. Harflerin üçte ikilik bir oranda bu şekilde tasarlanmış olduğuna dikkat çekerler (Ayele, 2003, s. 57-58).

Edvard Ağayan, hem Grabar (Eski Türkçe) hem de Çağdaş Ermenice üzerine çalışmalar yapmıştır. Ermeni alfabesinin oluşturulması sürecinde Maşdots'un Yunanca, Pehlevice ve Asurca'dan şekilsel anlamda yararlandığını düşünmektedir (Uñujulu, 1963, s. 70). Thomas Astle de Maşdots'un Yunanca'dan başka Asurca, Arapça ve diğer dillerden de yararlanmış olduğunu belirtmektedir (Astle, 1784, s. 91).

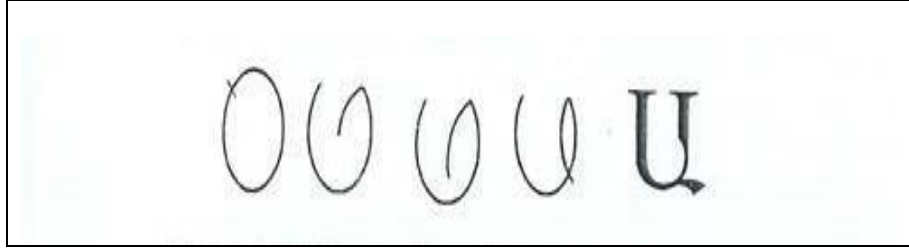
Vahan Sargisyan'a göre Ermeni alfabesinin MÖ. 5. ve 2. Binyıllar arasındaki döneme ait olan bir kökü vardır. Bu alfabe gök cisimlerinin ve sembolik imgelerin olduğu kaya oymalarından türetilerek uzun bir gelişim döneminden geçmiştir. Sargisyan, Ermeni alfabesindeki harflerin yapısını çözmek ve anlamak için yeni bir yöntem önermiştir. İçten yeni kurum yöntemi diye anılan bu metotla Sargisyan, dış karşılaştırmadan ayrı olarak sadece iç verileri temel alarak Ermeni harflerinin kökeni sorununu gözlemlemiştir. İç yeniden yapılanmanın özü şu şekildedir: Ermeni harflerinin sesler ve karakterler yoluyla birbirine bağlı olduğu ve birbirinden bağımsız olmadığıdır. Ermeni ses sisteminde yer alan her şey, aynı zamanda alfabenin içindeki dilin karakterleri sistemine de aynı şekilde yansımıştır. Bir kelimenin kökeni bulmak istiyorsak onu bir başka kelimeye ekliyoruz; bir sesin kökenini bulmak istiyorsak onu bir başka sesle birleştiriyoruz. Ermeni alfabesinin oluşumunda ilk harf U (A) çok büyük bir rol oynamıştır. Genel olarak bilim adamlarınca, U (A) harfinin Yunanca ya da Semitik kökenli olduğuna inanılmasına karşın Sargisyan bu harfin antik kaya oymalarından kaynaklandığını iddia etmiştir. Ermenilerin, alfabenin ilk harfini güneş⁹ diye isimlendirdiklerini belirtmiştir. Kaya oymalarında U (A) harfi güneşin görüntüsünü sembolize eden basit bir daire ile uıptı (arev) olarak seslendirilmiştir. Kelime seslendirilirken iki heceye bölündüğünde basit daire de ikiye bölünmüş ve bugün kullanılan karakter ortaya çıkmıştır. Daha sonra U (A) harfinin ismi uııı (ayb) şekline dönüşmüştür (Uıııııııı, 1999, s. 23-24, 34,79).

⁸Bekerie Ayele, "Etiyopya Edebi Sisteminin Ermeni Alfabesinin Oluşturulmasına Etkileri"; Dmitri A. Olderoggen, "Maşdots Alfabesi'nin Oluşumunda Etiyopya-Ermenistan İlişkileri" isimli çalışmalarında konu ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermişler ve teorilerini açıklamışlardır.

⁹Güneş Ermeniler için hep önemli olmuştur. Ona verdikleri öneme dair halk arasında kullanılan bazı deyimlerden örnekler verecek olursak; *Arevit mernem (güneşine öleyim)*, *arevit şadna (güneşin bol olsun yani ömrün uzun olsun)* deyimlerini örnek verebiliriz. (Matossian and Villa, 2006), s. 184).

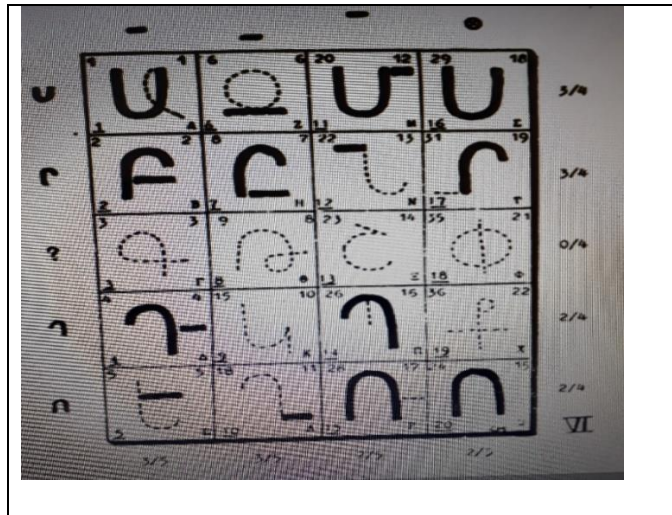
Tablo No: 4 A harfinin oluşumu. (Թարմուխան, 2013, s. 3).

Sonuç olarak Vahan Sargisyan, Ermeni alfabesinin Mesrop Maşdots'tan önce uzun değişiklikler döneminden geçtiğini, her ne kadar Ermenice alfabenin karakterleri Yunan ve İran alfabelerine benziyor olsa da onlardan etkilenmediğini belirtmektedir. Sargisyan bu benzerliği aynı kültürel alanda yaşamış olmaya bağlamaktadır.

Devletlerin bağımsızlığı ve ulusal kimliğin oluşumu için yazının çok önemli olduğunu düşünen Albert Muşegyan da Ermenilerin Maşdots öncesi bir yazı sistemleri olduğunu savunmaktadır Robert (Մուշեղյան, 2012, s. 201). Godel, Ermeni alfabesinin Yunan alfabesi modellenerek oluşturulduğunu düşünmektedir. Bu düşüncesini; harflerin baştan itibaren sıralaması, iki harften bir ses oluşturulması, birçok harfin şeklinin benzemesi gibi nedenlerle açıklamaktadır (Godel, 1975, s. 3). Godel gibi Sergey Muravyov da Ermeni alfabesinin Yunan alfabesinden yararlanılarak oluşturulduğunu düşünmektedir. Ermeni alfabesindeki bazı harflerin yinelenen unsurlarla yapılandırılmış olduğunu ifade eden Muravyov, harflerin çoğunun Yunan alfabesinin harflerine karşılık geldiğini söyler (Թարմուխան, 2013, s. 18-20). Muravyov, aşağıdaki tabloda 20 harf üzerinden benzerlikleri incelemiştir.

Tablo No: 5 Benzerliklerin incelendiği tablo. (Թարմուխան, 2013, s. 19)

Artaş

es
Martirosyan,

Ermeni alfabesinin Maşdots tarafından özgün bir şekilde oluşturulduğunu

savunmaktadır. Tamaz Gamkrelidze ise Ermeni alfabesinin Yunancadan farklı olduğunu ve Ermeni, Slav, Gürcü, Kıpti dil grubunun birlikte incelenerek alfabe sistemi üzerinde düşünmenin daha doğru olabileceğini savunmaktadır (Թառնաճառն, 2013, s. 22-24). Levon Lajikian'a göre Mesrop Maşdots, Ermeni alfabesi oluşturmadan önce Proto-Ermeni alfabesi olarak adlandırılan Danielyan alfabesini incelemiş ancak bu alfabeyi Ermeni dili için yetersiz bulmuştur. Yunanca, Süryanice ve İran dillerini inceleyen Maşdots, Ermeni alfabesini oluşturmuş, düzenlemiş ve harfleri isimlendirmiştir (Lajikian, 2005, s. 16).

İtalyan dilbilimci Giancarlo Bolognesi'nin tezi, Ermeni alfabesinin Yunan alfabesi model alınarak oluşturulduğu üzerinedir. Ermenice metinlerin büyük bir bölümünün içsel bilimler (kutsal bilimler) ve dışsal bilimler (dilbilgisi, retorik, felsefe, aritmetik, geometri, tıp, astronomi vb.) konulu Yunanca metinlerden çevrilmiş olduğunu vurgulayan Bolognesi, bu verileri alfabenin Yunan alfabesinden geldiğine dair kanıtlardan biri olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca hasara uğramış ve kaybolmuş Yunanca eski metinlere de Ermenice kopyalanmış eserler üzerinden ulaşılabildiğini vurgulamaktadır (Bolognesi, 2018, s. 12).

IV. Sonuç

Ermeni alfabesi, oluşturulmuş olduğu V. Yüzyıldan itibaren varlığını sürdürmektedir. Teolog Maşdots, Patrik Şahak ve Kral Vramşapuh birliğiyle alfabe oluşturma çalışmalarına başlanılmıştır. Şahak ve Vramşapuh'un desteğiyle Maşdots alfabe oluşturma çabalarını sürdürmüştür. Ancak, alfabenin yeni bir icat mı, daha eski bir formun güncellemesi mi yoksa başka bir alfabenin kopyası mı olduğu konusundaki bilgiler net değildir. Maşdots'un hayatını yazmış olan öğrencisi Koryun'dan günümüzde bu konuda araştırma yapan sosyal bilimcilere kadar Ermeni alfabesinin oluşturulması konusunda yapılmış sayısız çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaları altı ana grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta Koryun'un da ifade ettiği gibi Maşdots'un Ermeni alfabesini Danielyan alfabesi üzerine kurgulamış olduğudur. Koryun yazmış olduğu eserde "oluşturma" ve "buluş" kelimelerinin yerine "çevirmen" kelimesini kullanmıştır. Koryun'un ifadesinden anlaşıldığı üzere Maşdots yeni bir şey üretmemiş, var olan bir alfabenin üzerinden bir alfabe kurgulamıştır. Albert Muşegyan ve Levon Lajikian da Koryun'un düşüncesine yakın bir düşünceyi savunmaktadır. Diğer bir görüşü savunan Hraçya Acaryan, Vahan Sargisyan ve Artashes Martirosyan, Maşdots'un Ermeni alfabesi için orijinal harfler oluşturduğuna ve bu harflerin ilk kez Ermeniler tarafından kullanıldığına inanmaktadır. Sergey Muravyov ve Giancarlo Bolognesi'nin tezi ise, Ermeni alfabesinin Yunan alfabesinden yararlanılarak oluşturulduğu üzerinedir. Başka bir iddiayı yönelten Tamaz Gamkrelidze ise Ermeni alfabesinin Ermeni, Slav, Gürcü, Kıpti dil grubunun birlikte incelenerek alfabe sistemi üzerinde düşünmenin daha doğru olabileceğini

savunmaktadır. Aşot Abrahamyan, Edvard Ağayan ve Thomas Astle çalışmalarında Maşdots'un Hititçe, Fenikece, Yunanca, Pehlevice ve Asurca'dan yararlandığını konu edinmektedir. Bekerie Ayele, Dmitri A. Olderoggen ve Gurgen Sevak, Ermeni harflerinin Etiyopya alfabesine çok benzediğini ve Ermeni alfabesinin Etiyopya alfabesinden türediğini belirtmektedirler. Bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar bu altı gruptan birine dâhil edilebilir.

Ermeni alfabesinin kökenine yönelik yapılmış tartışmalı çalışmaların çokluğuna rağmen Ermeni alfabesinin ilk ortaya çıkışıyla ilgili kesin bilgilere rastlanmamaktadır. Ancak, Ermeni alfabesinin Ermenilerce kullanılmaya başlaması Ermeni tarihinde büyük bir dönüşüm olmuştur. Alfabenin kullanılmasıyla birlikte, Ermenilerin kültürel imajı ve manevi atmosferleri için eşsiz bir dönem başlamıştır. Alfabenin kullanımı Ermenicenin yazı dili olarak gelişmesine yol açmış ve böylece Ermeni Edebiyatı için ürünler ortaya çıkmaya başlamıştır. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş alfabenin gücüyle hızlı olmuş ve Ermenilerin dini kitapları da kendi dillerine çevirmeye başlamalarıyla dil ve din bağı kurulmuştur. Oluşan bu bağ Ermeni kimliği için bir temel unsur olmuş ve Ermenilerin yüzyıllarca birbirine bağlandığı temel yapı taşı oluşturmuştur.

Kaynakça

- ABOVIAN, K. (2012). *ASPU*. Armenian State Pedagogical University Press, Yerevan, Armenia.
- ABRAHAMIAN, A. 1920. *The Church and Faith of Armenia*. The Faith Press, London.
- ABRAHAMYAN, A. 1959. *History of Armenian Letters and Writing*, Erevan
- ALLOT, R. (2000). The Articulatory Basis of the Alphabet. *In Becoming Loquens-Chapter 8*. (Erişim tarihi 05 Mayıs 2019).
- ASTLE, T. 1784. *The Origin and Progress of Writing: As Well as Hieroglyphic as Elementary Illustrated by Engravings Taken from Marbles, Manuscripts and Charters, Ancient and Modern: Also, Some Account of the Origin and Progress of Printing*. London.
- AYELE, B. (2003). Historical Overview of Ethiopic Writing System's Possible Influence on the Development of the Armenian Alphabet. *International Journal of Ethiopian Studies*. Vol. 1, No. 1 (Summer/Fall).
- BOLOGNESI, G. (2018). Sunuş. *Kayıp Kentten Manevi Vatana: Ermeni Tarihine Toplu Bir Bakış Denemesi*. Boğos Levon Zekiyan /Editör). Aras Yayıncılık, İstanbul, 12.
- BONFIGLIO, M. E. 2017. *Armenian Manuscripts from the Invention of the Alphabet to the Modern Era: An Illustrated History*, Oxford / Wien .
- DADYAN, S. 2011. *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*. Everest Yayınları, İstanbul.

DEDEYAN, G. (Derleyen). 2007. *Ermeni Halkının Tarihi*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 158.

EVANS, H. C. Ed., (2018). *Armenia: Art, Religion, and Trade in the Middle Ages*, Yale University Press, New York.

GAIDZAKIAN, O. (1898). *Illustrated Armenia and the Armenians*, Boston.

GODEL, R. 1975. *An Introduction to the Study of Classical Armenian*. Reichert, Wiesbaden.

GROUSSET, R. (20015). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*. Aras Yayıncılık, İstanbul.

HACIKYAN, A. J. (Edited). (2000). *The Heritage of Armenian Literature: From the Oral Tradition to the Golden Age*. Wayne State University Press, Detroit.

KORYUN, Edited Grabar (Eski Ermenice'den) Çeviren. Norehad, B. (1981). *Maşdots'un Hayatı*.

KÜÇÜK, A. (1996). Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu. AÜİFD, C XXXV 132.

LAJIKIAN, L. (2005). *The Wonderful Alphabet*. New York, 16.

MATOSSIAN, M. K., VILLA, S. H. (2006). *1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı*. Aras Yayıncılık, İstanbul.

MINASSIAN, A. T. (2006). *Ermeni Kültürü ve Modernleşme*. Aras Yayıncılık, İstanbul.

OUZOUNIAN, N., HACIKYAN A. J. vd. (2000). *The Heritage of Armenian Literature: From the Oral Tradition to the Golden Age*. Wayne State University Press, Detroit.

PARPETSİ, G. (1907). *History of the Armenians*. Tiflis.

SANJIAN, A. K. (1996). The Armenian Alphabet, (Derleyen Peter T. Daniels, William Bright). *The World's Writing Systems*. Oxford University Press, New York.

SEYFELİ, C. (2005). *İstanbul Ermeni Patrikliği*. Aziz Andaç Yayınları, Ankara.

STEPAN, M. B. (2009). *Armenian Places Of Worship*. Yerevan State University Publishing, Armenia.

ZEKİYAN, B. L. (2018). *Kayıp Kentten Manevi Vatana: Ermeni Tarihine Toplu Bir Bakış Denemesi*. Aras, İstanbul.

Ermenice Kaynaklar

ԱՐԲԱՀԱՍՅԱՆ, Ա. (1973). *Հայոց գիր եւ գրչություն*, Երևան.

ԱՂԱՅԱՆ, Է. (1963). *Մեսրոպյան գրերը, նրանց կառուցվածքի սկզբունքները եւ աղբյուրները*, Մեսրոպ Մաշտոց ժողովածու, Երևան.

ԱՃԱՌՅԱՆ, Հ. (1984). *Հայոց Գրերը*. Երևան.

ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Վ. (1999). *Հայոց գրերի ծագումը*, Երևան.

ՍԵԻՎԿ, Գ. (1963). *Մեսրոպյան գրերը, նրանց կառուցվածքի սկզբունքները եւ աղբյուրները*, «Մեսրոպ Մաշտոց» ժողովածու. Երևան.

ՄՈՒՇԵՂՅԱՆ, Ա. (2012). *Մեսրոպ Մաշտոցը եւ Նախասմաշտոցյան Հայ Գիրը*, Երևան.

ՅԱԿՈԲԵԱՆ, Ռ. (Թարումեան). (2013). *Հայոց Տառերը*, Երևան.

